

Agnieszka Zabłocka-Kos, Urszula Bęczkowska

Międzynarodowe interdyscyplinarne seminarium poświęcone sztuce sakralnej

W dniach 17. 02 – 1. 03. 2008 r. sześciu studentów Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego wraz z dr hab. Agnieszką Zabłocką-Kos wzięło udział w Międzynarodowym Interdyscyplinarnym Seminarium pt. „Religia w nowoczesnym świecie. Architektura sakralna w Europie Środkowej w latach 1890-1930”. Spotkanie to było zwieńczeniem prowadzonego w semestrze zimowym 2007/2008 seminarium i wykładu pod tym samym tytułem. Głównymi organizatorami całego przedsięwzięcia byli prof. dr hab. Michaela Marek z Institut für Kunstgeschichte na Uniwersytecie w Lipsku oraz prof. dr hab. Martin Schulze Wessel z Lehrstuhl für Osteuropäische Geschichte na Uniwersytecie w Monachium we współpracy z Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego (dr hab. Agnieszka Zabłocka-Kos), Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (prof. dr hab. Wojciech Bałus) oraz Katedrą Niemieckich a Rakouských Studií z Uniwersytetu im. Karola w Pradze (dr hab. Miroslav Kunštat). W seminarium wzięło udział 25 studentów z Monachium, Lipska, Wrocławia, Krakowa i Pragi oraz pięciu opiekunów naukowych. Całość była w lwiej części finansowana przez stronę niemiecką, w tym przez Zeit Stiftung.

Celem tego międzynarodowego spotkania było „budowanie mostów” zarówno między narodami: Polakami, Niemcami i Czechami, jak i między dyscyplinami: historykami sztuki, historykami i specjalistami od spraw niemieckich. Objawiło się to w organizacji całego pobytu: dzień zaczynaliśmy od zwiedzania kościołów, by po południu w sali seminaryjnej omówić widziane dzieła w kontekście historycznym.

Wędrówka po Europie rozpoczęła się w Berlinie. Oglądaliśmy tam kilkanaście kościołów ewangelickich, katolickich i synagogę, powstałych w II połowie XIX wieku i w okresie międzywojennym. Dyskutowaliśmy nad rolą religii na przełomie XIX i XX wieku, szczególną sytuacją konfesyjną Berlina z dominują-

cym protestantyzmem i mniejszością katolicką i wynikającymi z tego przesłankami dla kształtowania świątyń obu wyznań. Niezwykle interesujący był pobyt w dwóch synagogach: jedynej niezniszczonej synagodze berlińskiej przy Rykerstrasse oraz w nowym centrum oświatowym i kulturalnym Chabad Lubawitsch, będącym świadectwem odradzania się życia religijnego i kulturalnego niemieckich Żydów.

Wizyta w Lipsku podzielona była między rozważania o formach i stylistyce kościołów późnego historyzmu oraz modernizmu a zagadnienia lokowania kościołów na bogatych i robotniczych przedmieściach. W dyskusji został szczególnie podkreślony aspekt społeczny i praca Kościołów wśród zlaicyzowanej burżuazji i wśród warstw najuboższych. Niezwykle interesujące były dwa kościoły pomnikowe: ewangelicki kościół pojednania (Versöhnungskirche) oraz katolicki św. Bonifacego, oba poświęcone pamięci ofiar I wojny światowej, z wyjątkowym programem ikonograficznym.

Podczas pobytu w Berlinie i Lipsku studiowano programy wnętrz kościelnych dla świątyń chrześcijańskich oraz synagog, przebieg XIX-wiecznej dyskusji nad wyborem odpowiedniego stylu dla kościołów, jak również reakcją w okresie międzywojennym na wypracowane w XIX wieku modele przestrzenne. Wszystkich zachwyciły znakomite przykłady niemieckiego modernizmu widoczne w kościołach, szczególnie berlińskich. Uczestnicy seminarium zapoznali się z problemami konserwatorskimi i trudnościami (zwłaszcza w Berlinie) w utrzymaniu kościołów, co wiąże się często z radykalną zmianą ich użytkowania. Szczególnie dużo miejsca poświęcono religijnej i politycznej roli Kościołów obu wyznań w okresie Republiki Weimarskiej, a także po przejęciu władzy przez Hitlera. Wymiana poglądów między historykami a historykami sztuki umożliwiła zobaczenie tych kościołów w różnych aspektach, nie tylko artystycznych.

Nicią przewodnią trzydniowego pobytu we Wrocławiu było przedstawienie wyjątkowo dobrze widocznego tu na przełomie XIX i XX wieku konfliktu w obrębie wyznań chrześcijańskich i swoistej konfesyjnej „rywalizacji na kościoły” między katolikami a protestantami. Stawką było pozyskanie jak największej ilości wiernych i praca u podstaw w kręgach robotniczych. Silne środowisko katolickie pod przywództwem kardynała Geорга Koppa popierało w tym czasie rozwój zgromadzeń zakonnych, czego wyrazem była budowa zespołu kościelno-klasztornego franciszkanów i szkolnego urszulanek na Karłowicach we Wrocławiu (Katarzyna Pastucha). Równocześnie rozwijał się ruch pielgrzymkowy, co omówiono na przykładzie wyjątkowej w swoim pomysle architektonicznym Drogi Różańcowej w Bardzie Śląskim (Luiza Koszałka). Reakcją protestancką były monumentalne świątynie, w tym jedno z największych w Prusach centrum kościelno-parafialne o bogatym programie kulturowym św. Pawła we Wrocławiu (Filip Muszyński). Zespół ten, poświęcony w 1913 roku, wpisał się w kontekst rocznicowych obchodów stulecia wojen wyzwoleniczych i był religijnym *pendant* do pomnikowej Hali Stulecia. Rywalizację między konfesjami dobrze ilustrują dwa wrocławskie kościoły na Krzykach powstałe przed I wojną światową (Marta Ostrowska) oraz dwie modernistyczne świątynie na Sępolnie (Joanna Jaszczak), przedstawione w dwóch referatach. Rozwojowi synagog poświęcono osobne wystąpienie (Agata Kozioł). Objęło ono omówienie wrocławskich synagog oraz pozawrocławskich bożnic w kontekście poszukiwania właściwego stylu dla budownictwa synagogałnego. Referat ten stanowił pierwszą próbę syntezy budownictwa synagogałnego na Śląsku w aspekcie artystycznym. Śląska architektura sakralna przełomu XIX i XX wieku wyłoniła się z prezentowanych referatów jako wyjątkowe w skali Niemiec i niezwykle ciekawe pod względem architektonicznym i ideowym zjawisko historyczne. Warto podkreślić, że dzięki pozyskaniu środków od Uniwersytetu Wrocławskiego referaty i dyskusja były tłumaczone symultanicznie.

W dniach 26-28 lutego seminarium odbywało się w Krakowie. Podobnie jak w innych ośrodkach, obejmowało ono zwiedzanie zabytków i rozważania teoretyczne w ramach paneli dyskusyjnych (zorganizowanych w salach Instytutu Historii Sztuki UJ). Plan zajęć terenowych, przygotowany przez grupę studentów krakowskich pod opieką prof. Wojciecha Bałusa i dr Urszuli Bęczkowskiej przewidywał obejrzenie: zespołu

klasztornego ss. Miłosierdzia Bożego (szarytek) z kaplicą przy ul. Warszawskiej (proj. Filipa Pokutyńskiego, 1869-71), kościoła św. Wincentego a Paulo Zgromadzenia Misjonarzy (proj. F. Pokutyńskiego, 1875-77), dziewiętnastowiecznej aranżacji wnętrza kościoła Franciszkanów (proj. Stanisława Wyspiańskiego, 1895-1904), kościoła parafialnego w Podgórzu pod wezwaniem św. Józefa (proj. Jana Sas-Zubrzyckiego, 1903-09), zespołu klasztoru ss. Karmelitanek Bosych z kościołem św. Józefa (proj. Tadeusza Stryjeńskiego i Franciszka Mączyńskiego, 1903-05), jezuickiego kościoła Najświętszego Serca Jezusowego (proj. F. Mączyńskiego, 1909-11), salezjańskiego kościoła pod wezwaniem św. Stanisława Kostki (proj. Wacława Krzyżanowskiego, 1931-38), kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Szczepana (proj. F. Mączyńskiego, 1933-38) oraz kościoła parafialnego pod wezwaniem Matki Boskiej Zwycięskiej (proj. Tadeusza Ruttié, 1937-39).

Analiza form artystycznych i programów ikonograficznych wspomnianych świątyń stała się podstawą do dyskusji nad najważniejszymi problemami architektury sakralnej Krakowa końca XIX i pierwszej połowy XX wieku.

Pośród nich istotne miejsce zajęła kwestia poszukiwań „stylu narodowego”, podejmowana przez lokalnych architektów reprezentujących nurt historyzmu. W toku rozważań zwrócono uwagę na wyjątkowy w XIX wieku status Krakowa, który do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości (1918 rok) postrzegany był jako „Polski Piemont”, „Relikwiarz Narodowych Pamiętek”, „Ojczyzniany Matecznik” etc. Zwłaszcza Wawel, z katedrą i zamkiem królewskim, odarty wprawdzie z dawnego splendoru, ale wciąż odczytywany jako przestrzeń przepojona symbolami decydującymi o kształcie narodowej tożsamości – silnie nurtował wyobraźnię twórców (np. koncepcje literackie i plastyczne Wyspiańskiego). Szczególna aura Krakowa predestynowała go do roli centrum poszukiwań stylu narodowego, sprawiała bowiem, że zabytki miasta traktowano jako skarbnicę motywów artystycznych definiowanych wówczas jako „polskie”, a w związku z tym zyskujących patriotyczną wymowę. Obok form historycznych o lokalnym charakterze, drugim źródłem inspiracji przy tworzeniu stylu narodowego stały się dla krakowskich twórców motywy swojskie, zaczerpnięte z folkloru podhalańskiego („styl zakopiański”).

Kolejnym diskutowanym zagadnieniem była dziewiętnastowieczna architektura wspólnot zakonnych, które znalazły w Krakowie schronienie przed prze-

śladowaniami politycznymi, jakie spotkały ich w innych zaborach. W tym zakresie akcentowano przede wszystkim specyfikę rozwiązań formalnych właściwych architekturze poszczególnych zakonów, widząc ją jako odpowiedź na reguły określające sposób funkcjonowania tych wspólnot i rodzaj pełnionej przez nich misji (zakony kontemplacyjne, duszpasterskie, służebne etc.).

Ponadto zastanawiano się nad problemem modernizmu w architekturze sakralnej Krakowa, w jego rozszerzonych ok. 1915 roku granicach. Szczegółowo omawiając sytuację przyłączonych dzielnic (potrzebujących nowych kościołów, o formach wolnych od historycznych zapożyczeń), a także przebieg dyskusji teoretycznych dotyczących polskiego modernizmu ustalono, iż w warstwie stylistycznej lokalni architekci korzystali wówczas z rozwiązań o proveniencji francuskiej (architektura Augusta Perreta), zaś dyspozycja przestrzenna ich świątyni odpowiadała postulatowi ruchu odnowy liturgicznej.

Ostatnie trzy dni 14-dniowej wędrowki po Europie spędziliśmy w Pradze. Poznaliśmy tam znakomite przykłady architektury sakralnej z okresu międzywojennego, w tym szczególnie piękny kościół autorstwa Jozefa Plečnika. Odwiedziliśmy kościoły katolickie, husyckie i budowle Kościoła czechosłowackiego (większość uczestników seminarium spotkała się z tymi ostatnimi po raz pierwszy). Znakomicie narysowany kontekst historyczny wyznań chrześcijańskich w Pradze między wojnami pozwolił zobaczyć sytuację wyznaniową w Czechosłowacji tego czasu w nowych kontekstach.

Dwutygodniowe interdyscyplinarne seminarium było świetnym pomysłem. Skorzystali na nim przede wszystkim studenci, widząc zalety dyskusji między różnymi dyscyplinami, poznając odmienne sposoby prowadzenia dyskursu naukowego oraz widzenia problemów w zniuansowanych kontekstach. Wędrówka po Europie Środkowej ukazała studentom z zachodnich Niemiec kawałek, na ogół słabo im znanego postsocjalistycznego świata z jego aktualnymi problemami, choć, co należy podkreślić, kilkoro z nich to prawdziwi przyjaciele Słowiańszczyzny. Dla studentów polskich ciekawe było poznanie realiów poenerdowskich, ale także sposobów odmiennego niż w Polsce trybu studiowania dającego możliwość szerokich wyborów. Wszyscy wyrazili chęć kontynuowania tego typu seminariów. Tym razem inicjatywa musiałaby jednak leżeć po stronie polskiej, a „flagowe” uniwersytety powinny ze szczególnym zaangażowaniem, w tym przede wszystkim finansowym, poprzeć tę wyjątkową ideę. Namacalnym śladem tego spotkania będzie publikacja najlepszych referatów w periodyku „Dzieła i Interpretacje”, wydawanym przez studentów wrocławskiej historii sztuki.

dr hab. Agnieszka Zabłocka-Kos

Historyk sztuki, architekt, badaczka architektury i urbanistyki XIX i XX wieku. Autorka książki Zrozumieć miasto. Centrum Wrocławia na drodze ku nowoczesnemu city 1807-1857.

dr Urszula Bęczkowska

Asystent w Zakładzie Studiów Miejskich Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują architekturę oraz teorię architektury XIX i początku XX wieku.

Summary

Between 17th February and 1st March 2008 six students with Dr Agnieszka Zabłocka-Kos from the History of Art Institute at the University of Wrocław took part in The International Interdisciplinary Seminar entitled 'Religion in the Modern World. Sacral Architecture in Central Europe in the Years 1890-1930'. The main organisers were: Prof Michaela Marek from Institut für Kunstgeschichte (The University of Leipzig) and Prof Martin Schulze Wessel from Lehrstuhl für Osteuropäische Geschichte (The University in Munich) in co-operation with the History of Art Institute at the University of Wrocław (Dr Agnieszka Zabłocka-Kos), History of Art Institute at The Jagiellonian University, Cracow (Prof Wojciech Bałus) and Katedra Německých a Rakouských Studií from Charles University in Prague (Dr Miroslav Kunstat). Twenty-five students and five academic supervisors took part in the seminar. A fortnight travel through Central Europe was divided into three-day stays in Berlin, Leipzig, Wrocław, Cracow and Prague. The aim of the international seminar was to 'build bridges', both between the three nations: the Poles, the Germans and the Czechs and between the disciplines: art historians, historians and German affairs specialists. During the discussions and sightseeing sessions the participants had the possibility to get acquainted with the variety of sacral art around 1900 and in the first half of the twentieth century with the background of the complicated social, historical, religious and theological situations in Germany, Poland and Bohemia of those days. The publication of the students' best papers in „Dzieła i Interpretacje” journal, edited by the students of history of art in Wrocław, will come as a material result of the meeting.